

Ekonomik ve Sosyal Düşünce Araştırma Geliştirme Vakfı

**İmparatorluktan Cumhuriyete Türk Dış
Politikası'nda Kurumsal Ve Kuramsal Devamlılıklar**

Mustafa Serdar Palabıyık¹

¹ Doç. Dr., TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü
Öğretim Üyesi.

İMPARATORLUKTAN CUMHURİYETE TÜRK DIŞ POLİTİKASI'NDA KURUMSAL VE KURAMSAL DEVAMLILIKLAR

Türkiye'deki üniversitelerin Uluslararası İlişkiler bölümlerinde çoğunlukla zorunlu ders olarak Türk Dış Politikası dersi okutulmaktadır. Bir Uluslararası İlişkiler bölümü öğrencisinin, içinde yaşadığı ülkenin dış politikasının nasıl evrildiğini ve dış politikada karar alma mekanizmalarının nasıl işlediğini bilmesi elbette son derece önemlidir. Ancak Türkiye üniversitelerinde okutulan Türk Dış Politikası dersi genellikle cumhuriyetin ilanı ile başlar ve günümüze kadar dış politika alanında yaşanan gelişmelerin özetlendiği ve değerlendirildiği bir formda ilerler. Diğer bir deyişle, Türk Dış Politikası Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politikası olarak algılanır ve sanki Türkiye Cumhuriyeti yoktan var olmuş bir siyasi varlıkmiş gibi değerlendirilir.

Osmanlı Diplomasi Tarihi dersi ise Türk Dış Politikası derslerinin aksine üniversitelerin Uluslararası İlişkiler bölümlerinde zorunlu ders olarak yer almaz; bu bölümlerin çok azında seçmeli ders olarak okutulur. Bu derste işlenen konular üniversitelerin Tarih bölümlerinde ise genellikle ayrı bir ders olarak verilmek yerine Osmanlı Tarihi dersleri içine yedirilerek anlatılır. Dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti arasındaki devamlılık genellikle görmezden gelinirken, İmparatorluk yıkılan ve ortadan kalkan bir siyasi varlık olarak değerlendirilir; buna mukabil Cumhuriyet sıfırdan inşa edilmiş bir siyasi varlık olarak görülür.

Bu bakış açısının tamamen hatalı olduğunu söylemek güçtür; İmparatorluk ve Cumhuriyet arasında en azından rejim ve idare bakımından bir zihniyet farkı olduğunu söylemek mümkündür. Ancak İmparatorluk ve Cumhuriyet arasında bir kopukluktan ziyade bir devamlılıktan bahsetmek çok daha yerinde olacaktır. Cumhuriyetin kurucu kadroları başka ülkelerden ithal edilmiş kadrolar değildir; bu kadrolar bizatihi Osmanlı sistemi içinde yetişmiş ve dağılmakta olan bir devleti mevcut yerel ve uluslararası koşulları dikkate alarak başka bir formda yeniden kurmuşlardır. Diğer bir deyişle İmparatorluk ve Cumhuriyet birbirinden tamamen bağımsız iki siyasi varlık değil, birbirinin devamı niteliğinde olan iki siyasi varlık olarak telakki edilebilir.

Bu çerçevede bu değerlendirme yazısı Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politika algılamalarının devamlılığına odaklanacaktır. İmparatorluk formundan ulus-devlet formuna geçiş ve önceki formu olumsuz bir imajla algılayan Cumhuriyet zihniyetinin dış politika algısında da önemli değişimler olması son derece doğaldır. Ayrıca Birinci Dünya Savaşı sonrası uluslararası sistemin kurgusu önceki dönemin uluslararası sisteminin kurgusundan oldukça farklıdır. Bir taraftan çok uluslu imparatorlukların yıkıldığı ve kendi kaderini tayin ilkesi çerçevesinde ulus-devlet formunun ön plana çıktığı, diğer taraftan dünyanın statükocu ve revizyonist devletler arasında ikiye ayrıldığı, revizyonist devletlerde ise milliyetçiliğin vurgulandığı bir düzen mevcuttur. Özünde revizyonist bir devlet olması beklenen ve Milli Mücadele döneminde Baskın Oran'ın tabiriyle "realizm temelinde revizyonizm" politikasını benimsemiş bir ülke olan Türkiye, Kurtuluş Savaşı'nın bitişinin hemen akabinde yeniden statükoculuğa dönmüştür. Dolayısıyla Türk milliyetçiliği revizyonist Alman/İtalyan milliyetçiliğinden farklı bir form izlemiştir. Kısacası yerel ve uluslararası koşulların Birinci Dünya Savaşı ile farklılaşması Türk dış politikasının karar alma ve uygulama süreçlerinin de belli ölçüde farklılaşması sonucunu doğurmuştur. Buna mukabil, Türk Dış Politikası Osmanlı İmparatorluğu'ndan kurumsal ve kuramsal pek çok unsuru da devralmıştır. İşte bu değerlendirme yazısı bu kurumsal ve kuramsal devamlılıkları analiz edecektir.

Bu analize geçmeden önce vurgulanması gereken bir husus daha vardır. Türkiye Cumhuriyeti'nin miras aldığı dış politika geleneği aslında Osmanlı diplomasisinin 1793'te Londra'da ilk daimi diplomatik temsilciliğini açması ile başlatılan Avrupaî diplomasi geleneğidir. Osmanlı diplomasisi 1793'ten önce eşit egemenlik prensibini kabul etmeye başladıysa da, yani başka devletlerle eşitlik temelli diplomatik ilişkiler kurduysa da, bu prensibin kurumsallaşması Osmanlı İmparatorluğu'nun III. Selim döneminde daimi elçilik açması ile gerçekleşmiştir. İmparatorluğun daimi elçilik açma konusunda bir ihtiyaç hissetmesinin nedenleri arasında Napolyon Savaşları sırasında Avrupa'da hızla değişen güç dengesini takip etme isteği, "Doğu sorunu" adı verilen dağılmakta olan İmparatorluğun geleceği hakkındaki ihtilafların yoğunlaşması ve geleneksel Osmanlı diplomasi kurumlarının sağlıklı bilgi aktarımı noktasında yetersiz kalması sayılabilir. Osmanlı İmparatorluğu yalnızca Avrupa diplomasisinin kurumlarını kendi siyasi yapısı içinde kurmakla kalmamış, bu diplomasi geleneğinin usul ve

zihniyetini de büyük ölçüde tevarüs etmiştir. İşte Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne tevarüs eden gelenek, Avrupa'dan Osmanlı İmparatorluğu'na geçen ve burada İmparatorluğun iç yapısı ve yerel koşullarına göre yeniden şekillendirilen dış politika geleneğidir.

Kurumsal Devamlılık: Büyükelçilikler, Dışişleri Bakanlığı ve Diplomat Eğitimi

Osmanlı İmparatorluğu'nun diplomasi reformları, diğer büyük reformlar gibi III. Selim ve II. Mahmut dönemlerinde başlamıştır. III. Selim dönemi Avrupa diplomasi geleneğine entegrasyon noktasında son derece önemlidir. Bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nun klasik diplomasi kurumu olan reisülküttaplık bürokrasisinde bazı reformlar yapılmış, Avrupa uluslararası hukukuna atıfta bulunulmaya başlanmıştır. Ayrıca ilk daimi elçilikler ve Avrupaî tarzda ilk konsolosluklar ihdas edilmiş, Osmanlı başkentinde bulunan yabancı daimi elçilerin masraflarının Osmanlı bütçesinden karşılanması geleneğine son verilerek kendi ülkesi tarafından finanse edilen elçilik sistemine geçilmiştir. Her ne kadar bu ilk daimi elçilikler gerek gönderilen personelin Avrupa dillerine ve diplomasi usullerine vukufunun yetersiz olması, gerekse İmparatorluğun ihtiyaç duyduğu sağlıklı bilgi akışının sağlanamaması nedeniyle zaman içinde kapatılmışsa da II. Mahmut döneminde tekrar ve bu kez kalıcı olarak açılmıştır. Dahası Osmanlı İmparatorluğu'nun geleneksel diplomasi bürokrasisinde önemli rol oynayan ve Fenerliler olarak bilinen Rum kökenli tercüman, diplomat ve voyvodaların Yunan İhtilali nedeniyle görevlerine son verilmesiyle oluşan boşluğu doldurmak üzere yabancı dil bilen bürokrat yetiştirmek amacıyla Tercüme Odası kurulmuştur. Tercüme Odası adeta bir diplomasi akademisi işlevi görmüş ve Tanzimat döneminin pek çok parlak edip, şair, bürokrat ve diplomatı bu kurumdan yetişmiştir.

II. Mahmut devrinin bir diğer önemli reformu da divan sisteminin ortadan kaldırılıp Avrupaî kabine sisteminin getirilmesidir. Bu minvalde reisülküttaplık makamı da Hariciye Nezareti'ne dönüştürülmüş ve böylece modern bir Dışişleri teşkilatı kurulması süreci başlamıştır. Hariciye Nezareti'ne nitelikli elemanlar tedarik etme görevini ise Abdülmecid döneminde Mekteb-i Mülkiye'nin kurulması ile başlayan, Abdülaziz döneminde Mekteb-i Sultani'nin kurulması ile devam eden ve II. Abdülhamid

döneminde Mekteb-i Hukuk ve Darülfünun'un kurulması ile çeşitlenen Osmanlı yükseköğretim kurumları üstlenmiştir. Böylece Tercüme Odası ile başlayan diplomat yetiştirme süreci Osmanlı yükseköğretim kurumlarının mezunlarının dışişleri bürokrasisinde istihdam edilmesi ile devam etmiştir.

Cumhuriyet döneminin dış politika karar alma mekanizmalarında görev alacak olan isimlerin önemli bir kısmı bu okulların mezunları arasındadır. Örneğin Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin ilk Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey Mekteb-i Sultani, selefi Yusuf Kemal Bey ise Mekteb-i Hukuk mezunudur. Sonraki Dışişleri Bakanları'ndan Şükrü Kaya Mekteb-i Sultani ve Mekteb-i Hukuk, Şükrü Saraçoğlu ve Hasan Saka Mekteb-i Mülkiye, Numan Menemencioğlu Mekteb-i Hukuk, Necmeddin Sadak Mekteb-i Sultani mezunudur. Kısacası bu imparatorluk kurumlarının mezunları yeni cumhuriyetin dışişleri bürokrasisini teşkil etmiş ve Cumhuriyeti ilanından sonra Ankara'ya taşınan Mekteb-i Mülkiye Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi adı altında, Darülfünun Hukuk Mektebi de İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi adı altında diplomat yetiştirmeye devam etmiştir. Diğer bir deyişle imparatorluğun diplomat ve bürokrat yetiştirmek üzere kurulan yükseköğretim kurumları cumhuriyet döneminde de aynı işlevi sürdürmüştür.

Hariciye Nezareti de İmparatorluk'tan Cumhuriyete tevarüs eden bir diğer kurumdur. Büyük Millet Meclisi (BMM) Hükümeti'nin ilk kurduğu vekâletlerden biri olan Hariciye Vekâleti, Milli Mücadele döneminde bir taraftan savaş devam ederken diğer taraftan savaş içindeki ve savaş sonrasındaki düzenin tesisi için önemli roller oynamıştır. İlk kez Osmanlı İmparatorluğu'nda Hariciye Nezareti'nin kuruluşundan sonra Hariciye Müsteşarlığı'nın kurulmasıyla oluşturulan dışişleri teşkilatı da Ankara merkezli olarak yeniden tesis edilmiştir. Bu dönemde hem İstanbul'da İmparatorluğun hem de Ankara'da BMM Hükümeti'nin olmak üzere iki farklı Dışişleri Bakanlığı vardır. Ancak bu iki bakanlığın zaman zaman işbirliğine gittiği de görülmüştür. Nitekim Milli Mücadele esnasında İngiltere'nin ilk kez BMM Hükümeti'ni muhatap aldığı Londra Konferansı'na her iki bakanlığın temsilcileri de davet edilmiş İmparatorluk Hükümeti'ni temsilen Konferansa katılan Tevfik Paşa müzakere yetkisini Ankara Hükümeti'ni temsilen katılan Bekir Sami Bey'e bırakarak bu ikiliği sona erdirmeye çalışmıştır. Benzer şekilde Milli Mücadele döneminde bazı ülkelerde iki hükümetin de diplomatik

temsilciliğinin olduğu ve bunların arasında bazı işbirliği girişimlerinin gerçekleştiği de vâkîdir. Örneğin maddi kaynaklardan daha yoksun olan BMM Hükümeti elçilikleri bir resepsiyon veya akşam yemeği vermek istediklerinde İstanbul Hükümeti'nin elçiliğinin yemek takımlarını kullanmışlardır. Zaten İmparatorluk hukuken sona erdiğinde de İmparatorluk Hükümeti'nin elçiliklerinin mülkiyeti BMM Hükümetlerine geçmiştir. Diğer bir deyişle sefaret ve konsolosluklar da kurum olarak Cumhuriyete devrolunmuştur.

Sonuç olarak Osmanlı dışişleri bürokrasisi Türkiye Cumhuriyeti tarafından devralınmıştır. Gerek Dışişleri Bakanlığı'nın teşkilatlanmasında gerek sefaret ve konsoloslukların tesisinde Osmanlı deneyiminden büyük ölçüde yararlanılmıştır. Dahası bürokrat ve diplomat yetiştirmek üzere kurulan okullar da Türkiye Cumhuriyeti'ne aynen geçmiştir. Bu okullar Cumhuriyet döneminde de aynı misyonu sürdürmüşlerdir. Özellikle Mekteb-i Mülkiye'nin selefi olan Siyasal Bilgiler Fakültesi bugün dahi diplomat yetiştirme misyonunu devam ettirmektedir. Kısacası Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne dışişleri bürokrasisi anlamında kurumsal devamlılık esastır.

Kuramsal Devamlılık 1: Mevcut Düzenin Korunmasına Yönelik İsteklilik (Statükoculuk)

Osmanlı İmparatorluğu'nun neredeyse on yedinci yüzyılın sonuna kadar devam eden gaza temelli genişleme ve fetih politikaları onu döneminin en önemli revizyonist siyasi yapılarından biri haline getirmiştir. Elbette bu dönem yalnızca elde kılıçla sembolize edilen bir sürekli fetih dönemi değildir; bu dönemde gerek dost gerek düşman ülkelerle kurulan diplomatik ilişkiler de hayli karmaşıktır. Diğer bir deyişle, bu dönemde savaş ve diplomasi bir aradadır. Ancak on sekizinci yüzyılda askeri zaferlerin eskisi kadar büyük ölçekte gerçekleşmemesi ve Viyana Kuşatması sonrasında Kutsal İttifak ile yapılan mücadelenin ağır bir yenilgiyle sonuçlanması, o zamana kadar ön planda olan *seyfiye* sınıfının, yani askeri kesimin, gücünün zayıflamasına ve yerini *kalemiye* sınıfının, yani bürokrat kesiminin almasına yol açmıştır. Elbette on sekizinci yüzyılda da Osmanlı İmparatorluğu aralarında Rusya, Avusturya, Venedik ve İran'ın da bulunduğu pek çok

aktörle savaşmaya devam etmektedir; ancak diğer taraftan artık savaşlar ya zaferle sonuçlanmamakta, ya da elde edilen zafer savaşta uğranan ekonomik ve insani kayıpları karşılamaya yetmemektedir. Bu durumda diplomasi daha ucuz ve daha etkili bir yöntem olarak kabul edilmeye başlanmıştır.

On sekizinci yüzyıldan itibaren geçerli olan daha fazla kayıp verilmemesi için mümkün olduğunca mevcut düzenin korunması düşüncesi on dokuzuncu yüzyılda da varlığını sürdürmüş ve Osmanlı idarecileri İmparatorluğun bekasının ancak iki unsura dayanarak sağlanabileceğini düşünmüşlerdir. Bunlardan birincisi Avrupa güç dengesinden yararlanmaktır. Osmanlı İmparatorluğu kuruluşundan bu yana güç dengesini yeni fetihlere zemin hazırlamak için kullanmıştır. Örneğin on altıncı yüzyılda Habsburg-Fransa çatışması bir Osmanlı-Fransa ittifakını beraberinde getirmiş ve Osmanlıların Orta Avrupa ve Akdeniz'de Habsburgların Avusturya ve İspanya kollarıyla mücadelelerinde bu ittifakın da etkisi olmuştur. On dokuzuncu yüzyılda ise güç dengesi genişleme için değil dağılmayı engellemek için kullanılmıştır. Osmanlı idarecileri özellikle İngiltere ve Rusya arasında genel olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun toprakları, özel olarak da Boğazlar üzerine yaşanan rekabeti kullanarak İmparatorluğun ömrünü bir yüzyıl daha uzatmayı başarmışlardır. Kısacası İmparatorluk toprakları üzerinde yaşanan rekabetin sürdürülmesi, yani mevcut düzenin korunması bu dönemde Osmanlı dış politikasının temelini teşkil etmiştir.

Avrupa güç dengesi sisteminin 1870'lerden itibaren Almanya'nın birleşmesi ve yükselişle istikrarsızlaşması Osmanlı İmparatorluğu'nu da olumsuz etkilemiş, Avrupa devletlerinin İtilaf ve İttifak devletleri olarak bölünmesi Osmanlı idarecilerini bir taraf seçme noktasına getirmiştir. Bu dönemde tarafsızlık olası bir Avrupa savaşında galip gelecek tarafın İmparatorluğu parçalayabileceği bir ortamın doğmasına yol açacak bir tutum olarak değerlendirilmiştir; bu nedenle İttihat ve Terakki Hükümeti Almanya ve Avusturya-Macaristan yanında Birinci Dünya Savaşı'na girmiş ve revizyonist savaş politikaları İmparatorluğun sonunu getirmiştir.

Milli Mücadele hareketini idare eden kadro ise güç dengesini önce revizyonist bir hedefle, yani işgal edilen toprakların geri alınması amacıyla kullanmış ve Birinci Dünya Savaşı sonrasında İngiltere-İtalya, İngiltere-Fransa ve İngiltere-SSCB arasındaki görüş ayrılıklarından yararlanarak, Anadolu'daki savaşı bir Türk-Yunan savaşına indirgemeyi

başarmıştır. Bunun için önce İtalya ardından Fransa işgal politikasına son vermiş ve Milli Mücadele hükümetlerini zımnen desteklemeye başlamışlardır. SSCB ile kurulan diplomatik ilişkiler ve bu ülkeden alınan askeri yardımların da katkısıyla İngiliz destekli Yunan ordusu yenilerek ileride Türkiye Cumhuriyeti'ne dönüşecek topraklar geri alınmıştır. Bu revizyonizmin iki dünya savaşı arasında Almanya gibi mağlup veya İtalya gibi savaşın sonunda galip olan tarafta olmakla beraber önemli kayıplara uğramış devletlerin revizyonizminden en temel farkı sınırlarının önceden belli olması ve o sınırlara bir kez ulaşıldığında derhal statükocu dış politikaya dönülebilmenin başarılmasıdır. Lozan Barış Konferansı tamamlandıktan ve Cumhuriyet ilan edildikten sonra da Türk dış politikası statükocu olmaya devam etmiştir. Avrupa'da iki savaş arası dönemde revizyonist ve statükocu devletler arasındaki rekabette de Türkiye statükocu devletlerin yanında yer almış ve sonunda 1939'da mevcut düzenin korunmasını isteyen İngiltere ve Fransa ile bir ittifak içine girmiştir. Sonuç olarak, İmparatorluğun son döneminde beka için statükocu bir politika uygulanırken, Cumhuriyetin ilk yıllarında hem iç yapının restorasyonu, hem de dış tehdit olarak görülen revizyonist devletlerin (özellikle İtalya'nın) Türkiye karşıtı politikalarını engellemek amacıyla statükocu bir politika izlenmiş ve statükocu devletlerle beraber hareket edilmiştir.

Kuramsal Devamlılık 2: Batı Merkezli Dış Politika (Batıcılık)

Osmanlı İmparatorluğu'nun dış politika anlayışından cumhuriyete tevarüs eden bir diğer dış politika zihniyeti batıcılıktır. Osmanlı İmparatorluğu kuruluşundan on altıncı yüzyılın ortalarına kadar Balkan merkezli bir İmparatorluk formundadır. Osmanlıların ilk devirlerinde Rumeli ve Balkanlarda ilerleyişin Anadolu'ya göre daha kolay olması (Balkan devletlerinin bölünmüşlüğü ve Balkan halklarının feodal yapının angaryalarından bunalmış olması nedeniyle) ve daha meşru (gayrimüslim Balkan halkları üzerine gazanın, en azından belli bir süre boyunca Müslüman Anadolu beylikleri ile mücadeleye tercih edilmesi nedeniyle) kabul edilmesi Osmanlıları batı yönlü bir ilerlemeye sevk etmiştir. Dahası Osmanlıların Balkanlarda yeni bir sistem kurmayı büyük ölçüde başardıkları ve köklü bir şekilde yerleştikleri halde, Anadolu'da beyliklerin arazilerini fethetmelerine rağmen köklü bir yerleşim kuramadıklarının en

büyük göstergesi, Fetret Devri'nde beylikler yeniden kurulup Anadolu'daki bütünlük bozulurken, Rumeli'deki idarenin güçlü bir şekilde devam etmesidir. Bunu bir örnekle açıklamak gerekirse, Konya Sofya'nın fethinden ancak yüz yıl sonra tam manasıyla Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Dahası I. Selim döneminde Ortadoğu toprakları Osmanlı hâkimiyetine girdiği halde Kanuni Sultan Süleyman ve selefleri döneminde Osmanlı dış politikasının merkezinde yine Batı devletleri vardır.

On sekizinci yüzyıldan itibaren Batı hem bir nefret hem de bir merak unsurudur. Artık Osmanlılar Batılı devletlere karşı kolay kolay zafer elde edememektedir ve Avrupa askeri devrimi Avrupa ordularının Osmanlı ordularına üstün gelmesinde önemli bir faktör olarak ortaya çıkmıştır. Bu nedenle Batı'nın gelişmesi bir merak unsuruna dönüşmüştür. On sekizinci yüzyılın bir sefirler ve sefaretnameler çağı olması boşuna değildir. Avrupa'nın gelişmesi ve dünya hâkimiyeti noktasında ilerlemesi, Osmanlı idarecilerini önce askeri sonra da diplomatik ve bürokratik olarak Avrupa sistemini incelemeye ve üstünlük nedenlerini araştırmaya sevk etmiştir. On sekizinci yüzyılda askeri alanda başlayan reformlar, on dokuzuncu yüzyıl başlarından itibaren diplomatik ve bürokratik alanlara da sirayet etmiş ve Tanzimat/İslahat süreçleriyle beraber hukuk reformları da başlamıştır. Kısacası Osmanlı diplomatik ve bürokratik yapısı Batılılaşmaya başlamıştır. Elbette bu Batılılaşma Avrupa kurum ve kültürünün aynen alınması anlamına gelmez, yapılan daha çok Avrupa medeniyetinin maddi elemanları ile Osmanlı kültürünün manevi elemanlarının bir sentezinin veya bir arada bulunmalarının teminidir. Bu Batı merkezli dış politika Türkiye Cumhuriyeti döneminde de devam etmiştir. Yeni cumhuriyet Osmanlı İmparatorluğu'nun temkinli Batılılaşmasından çok daha güçlü bir Batılılaşma modeli benimsemiştir. Avrupa medeniyetinin maddi ve manevi elemanları arasında bir ayırım yapmaya son verilmiş ve medeniyet bir bütün olarak telakki edilmiştir. Bu noktada Osmanlı/İslam kültürünün yerini Türk milliyetçiliği almaya başlamıştır. Diğer bir deyişle Avrupa medeniyeti Türk milliyetçiliği ile çeşnilendirilmiştir.

Milli Mücadele döneminde Mustafa Kemal ve hareketin diğer idarecileri Kurtuluş Savaşı'nı Batı ile Doğu arasında bir çatışma olarak sunmaktan özellikle kaçınmışlar ve savaşı bir Türk-Yunan savaşına indirgemeyi tercih etmişlerdir. Lozan Konferansı'nın kapitülasyonların kaldırılması konusunda anlaşamaması nedeniyle dağıldığı bir

dönemde toplanan İzmir İktisat Kongresi ise Batı'ya iki mesaj vermiştir. Bunlardan birincisi yeni Türkiye Devleti'nin her hâlükârda kapitülasyonların kaldırılması hususunda ısrarcı olacağı mesajıdır. İkincisi ise yeni devletin SSCB gibi sistem karşıtı bir revizyonizmi sürdürmeyeceği, Batı tarzı kapitalist/liberal bir ekonomik yapı tesis edeceği mesajıdır. Kısacası Milli Mücadele döneminden itibaren Türk dış politikası da Batıcı bir yön izlemiştir. Bu Batıcılık önce bir dış politika zihniyeti olarak başlamış, Türkiye Batı devletleri ile eşit egemen bir yaklaşımla ilişki kurmayı tercih etmiştir. Soğuk Savaş sırasında ise Batıcılık artık bir dış politika tercihi olmaktan çok bir zorunluluğa dönüşmüş ve Türkiye Cumhuriyeti Batı Bloğu içinde yer alarak Avrupalı kimliğini ön plana çıkarmıştır.

Kuramsal Devamlılık 3: Uluslararası Hukuk Kavramına Verilen Önem

Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne tevarüs eden üçüncü bir gelenek de uluslararası hukuk normlarını ön planda tutma geleneğidir. Osmanlı idarecileri on yedinci yüzyılın sonlarından itibaren Avrupa uluslararası hukuk normlarını kabul etmiş ve uygulamışlardır. Askeri yenilgiler nedeniyle savaşın pahalı bir girişim olması ve Osmanlı sivil bürokrasisinin askeri bürokrasinin önüne geçmesi ile, Avrupa devletleri ile yapılan antlaşmalarda Avrupa uluslararası hukukunun izleri görülmeye başlanmıştır. Örneğin Habsburg İmparatorluğu ile yapılan 1718 Pasarofça antlaşmasında, “antlaşma sırasında elde olan arazi onu elinde bulunduranındır” anlamına gelen *uti possidetis* prensibi *alâ hâlihî kavli* ifadesi ile antlaşma metnine girmiştir. Klasik İslam uluslararası hukuk anlayışında gayrimüslim devletlerle daimi barış yapılmasını sağlayacak hükümler olmadığı halde 1739 Belgrad Antlaşması'nda Rusya ile *sulh-u ebedî* (daimi barış) içinde olduğu belirtilmiştir. Diğer bir deyişle, klasik İslam uluslararası hukukunun yerini Avrupa uluslararası hukuku almaya başlamıştır.

III. Selim döneminden itibaren ise uluslararası hukuk (*hukuk-u düvel*) Osmanlı İmparatorluğu için bir beka unsuru haline gelmiştir. Bundan sonra Osmanlı idarecileri sıklıkla uluslararası hukuka atfen haklarını korumaya gayret etmişlerse de bunda çok başarılı oldukları söylenemez. Ancak uluslararası hukukun bu kadar önem kazanması,

Avrupa uluslararası hukukuna vâkıf bir bürokrat sınıfının yetiştirilmesini gerektirmiştir. Bu nedenle başta Mekteb-i Mülkiye ve Mekteb-i Hukuk olmak üzere, Osmanlı yükseköğretim kurumlarında uluslararası hukuk eğitimine önemli bir yer verilmiş ve çok değerli uluslararası hukuk uzmanları yetiştirilmiştir.

Uluslararası hukuka verilen önem Milli Mücadele döneminde ve erken Cumhuriyet döneminde de göze çarpmaktadır. Gerek Osmanlı hariciyecilerinin Sevr Antlaşması'na cevaben hazırladıkları parlak savunma metni, gerekse Lozan Konferansı'nda Türk delegasyonunun Avrupa uluslararası hukuk normlarına atfen kazanımlarını koruma çabaları bu önemin göstergesidir. Türkiye Cumhuriyeti Birinci Dünya Savaşı sonrasında kurulan uluslararası örgütlerin çalışmalarına kapsamlı bir şekilde dâhil olduğu gibi, Bozkurt-Lotus davası olarak bilinen uluslararası hukuk meselesinde de Milletler Cemiyeti'nin Daimi Adalet Divanı'nda parlak bir savunma vererek davayı lehte sonuçlandırmayı bilmiştir. Ayrıca Cumhuriyet hükümetleri komşularıyla ilişkilerinde de uluslararası hukuka riayet etmiş, Yunanistan ile mübadele meselesi bir dizi ikili antlaşma ile çözüldüğü gibi, Balkan Devletleri ile Balkan Antantı, Ortadoğu komşuları ile de Sadabad Paktı'nın kurulmasında uluslararası hukukun yol göstericiliği önemli rol oynamıştır.

Kuramsal Devamlılık 4: Rusya Faktörü

Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne tevarüs eden bir diğer dış politika geleneği ise büyük kuzey komşusunun politikalarına dikkat edilmesinin gerekliliğidir. Rusya Osmanlı İmparatorluğu açısından on altıncı yüzyılın ortalarında Kazan Hanlığı'nı ele geçirip Osmanlı İmparatorluğu'na tabi olan Kırım Hanlığı'nı tehdit etmeye başladığı andan itibaren dikkate alınması gereken bir aktör olmuştur. Sokollu Mehmet Paşa'nın on altıncı yüzyılın ikinci yarısında Don ve Volga nehirleri arasında bir kanal açma projesinin temelinde hafif bir donanmayı Karadeniz'den Hazar Denizi'ne aktararak İran'ı kuzeyden de tazyik etmek olduğu kadar, güneye doğru hareket etmeye kararlıymış gibi görünen Rusya'nın bu ilerleyişini engellemek olduğu da söylenebilir. On yedinci yüzyılın sonlarında Kırım Hanlığı'nın kuzeybatısındaki topraklarda yaşayan Kazakların hetmanı Doroşenko'nun Rus tarafını tercih etmesiyle Rusya ile ilk büyük

savaş yapılmış ve on sekizinci yüzyıldan İmparatorluğun yıkılışına kadar Rusya Osmanlı İmparatorluğu'nun temel rakibi haline gelmiştir.

On dokuzuncu yüzyılda Rusya'nın Balkanlar ve Kafkasya üzerinden sıcak denizlere inme çabası, Osmanlı İmparatorluğu'nun ömrünü bir yüzyıl daha uzatan güç dengesini yaratmış ve İngiltere en azından 1878'e kadar İmparatorluğun toprak bütünlüğünü koruma politikasını sürdürmüştür. 1878 sonrasında ise İngiltere bu politikadan vazgeçse bile, II. Abdülhamid güç dengesi politikasını sürdürecektir. Bu çerçevede de hem Rusya içindeki Müslümanları hem de İngiltere İmparatorluğu içindeki Müslümanları hedef alan Panislamizm politikasını kullanabilmiştir.

Birinci Dünya Savaşı'nın hem Osmanlı İmparatorluğu'nun hem de Rus Çarlığı'nın sonunu getirmesi bu imparatorluk yapılarının yerini alan yeni yapıların ortak düşmana karşı işbirliğini de beraberinde getirmiştir. Rus Çarlığı'nın yerini alan Bolşevik Rusya'nın kapitalist dünyaya karşı verdiği anti-emperyalist mücadelesi ile Milli Mücadele hareketinin Avrupalı sömürge imparatorluklarına karşı verdiği anti-emperyalist mücadelenin ortak paydaları Bolşevik Rusya ile Milli Mücadele hükümetleri arasında kısa süreli bir işbirliğini beraberinde getirmiştir. Bu işbirliği erken cumhuriyet döneminde de devam etmiş ancak Montrö Antlaşması sırasında SSCB'nin istediği taleplerin yerine getirilmemesi ile gerilen ilişkiler İkinci Dünya Savaşı sırasında bir daha kolay kolay onarılamayacak şekilde bozulmuştur. Savaşın ilk yıllarında Türkiye Cumhuriyeti Almanya ve SSCB arasında yapılan saldırmazlık paktı nedeniyle bu iki devlet tarafından işgal edileceği korkusunu yaşamış, bu sendrom savaşın son yıllarında Sovyetler Birliği'nin Türkiye'nin doğu sınırlarında revizyon, Boğazlarda ortak üs kurma ve Montrö Antlaşması'nın SSCB lehine revizyonu gibi talepleriyle farklı bir boyut kazanmıştır. Bu baskılar ve talepler Türkiye'nin Batı Bloğu'na istekle entegre olmasının önünü açmıştır.

Türk dış politikasında Rusya faktörü dikkate alınmadığında bazı ciddi sorunlar çıktığı gözlemlenmiştir. Örneğin 1990'lı yıllarda Türkiye SSCB'nin dağılmasından sonra Orta Asya devletleri ile ilişkilerini geliştirmek istediğinde, Rusya Federasyonu'nun çok güçsüz olduğu ve Adriyatik'ten Çin Seddi'ne Türk dünyasının liderliğini elde edebilmek için önemli bir fırsat yakalandığını düşünmüştür. Ancak Rusya Federasyonu tüm zayıflığına rağmen o dönemde hala Orta Asya'da çok etkilidir. Bu nedenle Orta Asya

devletleri Türkiye ile Türkiye'nin istediği seviyede bir ilişki içine girmekten çekinmişler, hatta Türkiye'nin bazı ısrarcı politikalarına da şiddetli tepki göstermişlerdir. Türkiye ancak Rusya'nın Orta Asya'daki etkinliğini kabul ettikten sonra Orta Asya Devletleri ile daha rasyonel bir ilişki geliştirebilmiştir. Kısacası en zayıf olduğu dönemde bile Rusya Türkiye'nin dikkate alması gereken bir aktör olduğunu göstermiştir.

Sonuç

Türkiye Cumhuriyeti yoktan var olmuş bir devlet değildir; Osmanlı İmparatorluğu'nun hukuki varisi konumundadır. İki siyasi yapı arasında seletin halefi ötekileştirdiği dönemler olduysa da, bu ötekileştirmenin gerçekleştiği dönemlerde bile dış politika anlayışında önemli devamlılıklar olduğu görülmektedir. Bu devamlılık bir taraftan kurumsaldır; cumhuriyet imparatorluğun dış politika kurumlarını modelleyerek diplomasi mekanizmasını oluşturmuştur. Diğer taraftan zihniyet anlamında da Osmanlı İmparatorluğu'nun son iki yüzyılının diplomasi geleneği Türk dış politikasına tevarüs etmiştir. Mevcut düzeni radikal bir biçimde değiştirmekten kaçınmak, büyük devletlerle olan ilişkilerde güç dengesini tesis ve devam ettirmek, uluslararası sistemde eşit egemenlik prensibi çerçevesinde diplomatik ilişkiler kurmak, tek bir büyük devletin veya uluslararası yapının güdümüne girmekten kaçınmak, uluslararası hukuk normlarına saygı göstermek ve bunları kendi çıkarlarını savunmak üzere etkin bir şekilde kullanmak ve büyük kuzey komşusunun politikalarını dış politika yapım sürecinde dikkate almak bu zihni devamlılığın önemli unsurlarıdır. Elbette bu unsurların tamamının Türk dış politikasının her devrinde geçerli olduğunu söylemek mümkün değildir; ancak bu prensiplere riayet edildiği dönemlerde dış politika yapım sürecinin daha özerk ve göreceli olarak daha başarılı olduğunu söylemek mümkündür. Türkiye hâlihazırda bir orta büyüklükte devlettir; büyük bir gücü ve potansiyeli olmakla beraber, bu gücün sınırları da vardır. Türk dış politikası potansiyel güç ve bu gücün sınırları arasında bir denge kurulması ile oluşturulduğunda, Türkiye gerek bölgesinde gerekse uluslararası sistemde başat aktörlerden biri haline gelecektir.

Okuma Önerileri:

Ahmet Nuri Yurdusev, "The Ottoman Attitude Toward Diplomacy," A. Nuri Yurdusev, *Ottoman Diplomacy: Conventional or Unconventional* içinde, (London and New York: Palgrave Macmillan, 2004), ss. 5-35.

Ali Balcı, *Türkiye Dış Politikası: İlkeler, Aktörler, Uygulamalar*, İstanbul: Etkileşim Yayınları, 2013.

Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu*, İstanbul: Küre Yayınları, 2001.

Baki Asiltürk, *Osmanlı Seyyahlarının Gözüyle Avrupa*, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2000.

Baskın Oran (ed.), *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt I: 1919-1980*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2001).

Bülent Arı, "Early Ottoman Diplomacy: Ad Hoc Period," A. Nuri Yurdusev,, *Ottoman Diplomacy: Conventional or Unconventional* içinde, (London and New York: Palgrave Macmillan, 2004), ss. 36-65.

Carter Vaughn Findley, *Bureaucratic Reform in the Ottoman Empire: The Sublime Porte, 1789-1922*, Princeton: Princeton University Press, 1980.

Hasan Kösebalaban, *Turkish Foreign policy: Islam, Nationalism and Globalization*, New York: Palgrave Macmillan, 2011.

Matthew Smith Anderson, *The Eastern Question, 1774-1923: A Study in International Relations*, London: Macmillan, 1966.

Meliha Altunışık ve Özlem Tür, *Turkey: Challenges of Continuity and Change*, London: Routledge, 2005.

Mustafa Serdar Palabıyık, "The Emergence of the Idea of 'International Law' in the Ottoman Empire before the Treaty of Paris (1856)", *Middle Eastern Studies*, Vol. 50, No. 2, 2014, ss. 233-251

Mustafa Serdar Palabıyık, "International Law for Survival: Teaching International Law in the Late Ottoman Empire (1859-1922)", *Bulletin of School of Oriental and African Studies* Vol. 78, No. 2, 2015, ss. 271-292.

Namık Sinan Turan, *İmparatorluk ve Diplomasi: Osmanlı Diplomasinin İzinde*, (İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2014).

Niyazi Berkes, *The Development of Secularism in Turkey*, London: Hurst & Company, 1964.

Oral Sander, *Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü: Osmanlı Diplomasi Tarihi Üzerine Bir Deneme*, 8. Baskı, (Ankara: İmge Kitabevi, 2014).

Ömer Kürkçüoğlu, "The Adoption and Use of Permanent Diplomacy," A. Nuri Yurdusev, *Ottoman Diplomacy: Conventional or Unconventional* içinde, (London and New York: Palgrave Macmillan, 2004), ss. 131-150.

Selim Deringil, *Denge Oyunu: İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003.

Thomas Naff, "Reform and Conduct of Ottoman Diplomacy in the Reign of Selim III, 1789-1807," *Journal of the American Oriental Society* (Vol. 83, 1963), ss. 295-315.

William Hale, *Türk Dış Politikası (1774-2000)*, (İstanbul: Mozaik Yayınları, 2003).